

КӘСІПОРЫН ҚЫЗМЕТІН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

Сағынғали Индира Бауыржанқызы

indirasagyngali@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің
2-курс магистранты, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
Ғылыми жетекші –Нуркенова М.Ж.

Қазіргі экономикалық жағдайда кәсіпорын қызметінің тиімділігі туралы мәселе ең өзекті және маңызды болып табылады. Отандық және шетелдік мамандардан компаниялардың жұмысын бағалаудың көптеген ұсыныстарымен тұжырымдамалары бар, алайда осы мәселе бойынша әлі күнге дейін бір ыңғай пікір жоқ. Экономикалық табиғатпен өндірістік процестің тиімділігін арттыру тетігі кәсіпорынның табысты қызметін қамтамасыз ету құралы болып табылады.

Жүйенің жұмыс істеу тиімділігі басқарылатын және басқарушы жүйелердің нәтижелілігін көрсетеді. «Тиімділік» термині алдымен саяси әдебиетте пайда болды, бірақ содан кейін машина өндірісінің кеңеюіне байланысты бұл термин экономикалық категория статусына ие болды [1, б.227].

Тиімділік даму индикаторы болып табылады, ол барлық экономикалық субъектілер үшін ынталандырады. Қызметтің тиімділігін арттыру мақсатында дамуға бағытталған нақты іс-шаралар әзірленеді, оның нәтижесі ақшалай мәнде және экономикалық тиімділік болады.

О. А. Минаева кәсіпорынның экономикалық тиімділігі – бұл экономикалық жүйенің инновациялық даму мақсаттарына сәйкес жүзеге асырылатын қызмет түрлерінің нәтижелілігі деп санайды [2, б.41].

Е. В. Чучулина мен А. А. Пискунова кәсіпорынның экономикалық тиімділігі жұмсалған ресурстарға әсердің қатынасын білдіреді деп санайды [3, б.117].

О. А. Гурьева экономикалық тиімділік деп нәтиженің сапалы өнім өндірудің оңтайлы шарттарын жасауға, оны өткізудің жоғары қаржылық көрсеткіштерге қол жеткізумен сипатталатын фирмалар қызметінің шығындарына қатынасын түсінеді [4, б.4].

Л. А. Панфиль және Е. Э. Муртазина экономикалық тиімділікті бірнеше позициядан қарастырады: өндіріс көлемін жоспарлау, шығындарды, пайданы, бағаны және ассортиментті қалыптастыру, өнімнің бәсекеге қабілеттілігін бағалау және ұйымның инвестициялық тартымдылығын бағалау [5, 753б.].

Қызметтің тиімділігін бағалау белгілі бір міндеттерді шешуді болжайды:

1. Компания акцияларының бақылау пакеті бірінші кезекте бағалауға жатады. Мұндай міндет ең танымал, өйткені оның көмегімен шаруашылық қызмет объектілері құнының кешенді көрінісін жасауға болады.

2. Бақыланбайтын акциялар пакетін бағалау рәсімі жүргізіледі. Бұл жағдайда миноритарлық пакеттің акциялары бағаланады.

3. Нарықта бағаланған компания акцияларын бағалау жүзеге асырылуда. Мұндай міндет сирек. Баға белгілеулерді, сондай-ақ дисконттық ставкалар мен нарықтың жай-күйін егжей-тегжейлі талдау жасалады.

4. Компанияның барлық мүлкін қамтитын бағалау рәсімі жүргізіледі. Жер меншігі, жабдықтар, көлік құралдары, әртүрлі құрылыстар, ғимараттар, желілер, коммуникациялар және т.б. ұсынылған ұйымның активтері ескеріледі. Бұл міндет ұйымның қаржы ағындарын талдауды болжайды.

Экономикалық тиімділіктің негізгі тәсілдері:

- ресурстық (осы нәтижені алу үшін жұмсалған ресурс нәтижесі мен көлемінің арақатынасы);

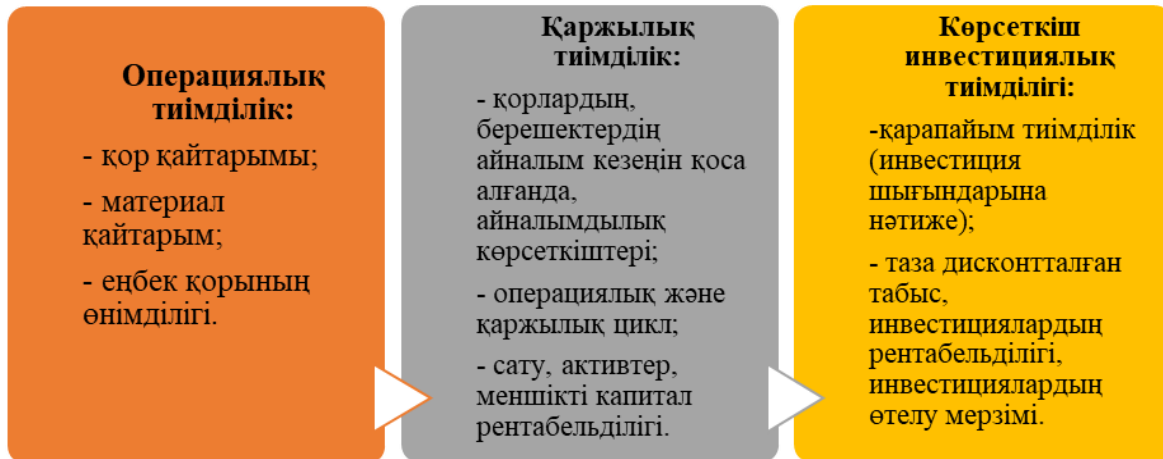
- шығынды (осы нәтижеге қол жеткізу үшін қажетті нәтиже мен шығындардың арақатынасы);

- құрылымдық (тиімділік нәтижеліліктің құрамдас бөлігі ретінде, бұл ресурстарды пайдаланудың үнемділігін анықтайды);
- мақсатты (тиімділік кәсіпорынның жеке жергілікті және стратегиялық мақсаттарына қол жеткізу ықтималдығы ретінде бағаланады);
- институционалдық (мүдделі адамдардың түрлі топтары тұрғысынан тиімділік).

Экономикалық категория ретінде тиімділік кәсіпорынның барынша қол жетімді мақсаттар қою және ең аз шығынмен олардың жетістіктеріне қол жеткізу қабілетін сипаттайды. Жалпы түрде экономикадағы тиімділік нәтижелер мен оларға қол жеткізуге арналған шығындардың арақатынасын білдіреді.

Тұтастай алғанда, сауда үшін тиімділік көрсеткіштерін келесі суреттен көре аламыз:

Тиімділік көрсеткіштері:

Сурет - 1. Кәсіпорын тиімділігінің көрсеткіштері

Ескерту: [6] әдебиет негізінде жасалынған

Экономикалық тиімділікті бағалау көрсеткіштері мыналарды қамтиды: негізгі құралдар, есептердегі материалдық айналым құралдары, еңбек ресурстары сияқты өндірістік ресурстарды пайдалану тиімділігі; баланста көрсетілген ресурстарды пайдалану тиімділігі; қаржылық салымдардың тиімділігі; рентабельділік.

Кәсіпорын қызметінің экономикалық тиімділігіне әсер ету факторларының көптеген жіктелуі белгілі. Кәсіпорын қызметінің экономикалық тиімділігіне әсер ететін бұл факторлар сыртқы және ішкі болып бөлінеді.

Сурет - 2. Кәсіпорын қызметінің тиімділік факторлары

Ескерту: [6] әдебиет негізінде жасалынған

Сыртқы факторлар мыналарды қамтиды: мемлекеттік араласу; Қаржы-валюталық факторлар; экономикалық және конъюнктуралық; ғылыми-техникалық; экологиялық, форсмажорлық факторлар (дүлей апаттар, әскери қақтығыстар, кездейсоқ болып жатқан және теріс салдарлар туғызатын өзге де сыртқы факторлар).

Ішкі факторлар-келесі факторлардың интеграциясы мен өзара әрекеттесуі арқылы жүзеге асырылады:

- маркетингтік менеджмент: өнімнің номенклатурасы мен ассортименти, өткізу нарығы, сапа, баға белгілеу, жарнама, сату көлемі, өнімнің бәсекеге қабілеттілігі; инновациялық саясат;

- қаржылық менеджмент: қаржылық ресурстарды, атап айтқанда меншікті және қарыз, негізгі және айналым капиталын, айналымдылығын, кредиторлық және дебиторлық берешектерді, өтімділікті басқару;

- операциялық менеджмент: өндірісті ұйымдастыру ерекшелігі (операциялар, жабдықтар, процестер және т. б.), логистика, сапаны басқару, ішкі қызметтердің жұмысын ұйымдастыру;

- персоналды басқару (HR-менеджмент): құрамы, дайындық деңгейі, персоналдың уәждемесі және біліктілігі; еңбекақы төлеу жүйесі, персоналды материалдық және әлеуметтік ынталандыру;

- дағдарысқа қарсы менеджмент: маркетинг, қаржы, операциялық менеджмент және дағдарыс жағдайында персоналды басқару үшін оның алдын алу үшін шектеу жүйесі;

- тәуекел-менеджмент: тәуекелдерді болдырмау үшін маркетингтік, қаржылық, операциялық менеджмент және персоналды басқару үшін шектеулер жүйесі.

Әрбір фактор тиімділікті арттыру үшін не істеу керек тиімділік көрсеткіштерінің өсуіне немесе төмендеуіне әсер еткенін анықтау үшін мұқият зерттеу қажет. Мысалы, кәсіпорында операциялық қызметтің экономикалық тиімділігін басқару жүйесін енгізу іс-шараларды іске асырудың мынадай реттілігін болжайды:

1. кірістер мен шығыстармен операция жасаудың қазіргі процесін талдау, кірістер мен шығыстарды жоспарлау мен бақылаудың қазіргі тәртібі мен әдістемелерін, бюджеттік басқару шеңберінде оларды есепке алу мен талдау әдістерін зерделеу;

2. кәсіпорынның ұйымдық құрылымын талдау, экономикалық тиімділікті басқарудың арнайы тобын бөле отырып, функционалдық-құрылымдық қайта ұйымдастыру бойынша ұсыныстарды қалыптастыру;

3. жоғары тұрған басшылардың құрылымдық қайта ұйымдастыру жөніндегі ұсыныстарды қарау және келісу және қайта ұйымдастыруды бекіту;

4. қайта ұйымдастыру (бизнесті қайта құрылымдау);

5. жаңа экономикалық тиімділікті басқару бөлімшесі – тобының операциялық қызметтің экономикалық тиімділігін басқару тәсілдерін дайындау, нақтылау және келісу; операциялық қызметті басқарудың қазіргі процесіне талдау жүргізу кезінде оның неғұрлым әлсіз жақтарын анықтау және оларды жою жөнінде ұсыныстар әзірлеу қажет.;

6. экономикалық тиімділікті басқару тобы туралы ережені және лауазымдық нұсқаулықтарды әзірлеу, функционалдық-құрылымдық талдау, бизнес үдерісті модельдеу " операциялық қызметтің экономикалық тиімділігін басқару»;

7. экономикалық тиімділікті басқару тобын жинақтау үшін персоналды іріктеу, орналастыру және оқыту; бұл ретте, білікті кадрларды іріктеу, оларды орналастыру және олардың кәсіптік қасиеттерін, білімі мен дағдыларын нақты анықтау үшін жұмыс орындарында тағылымдамадан өткізу арқылы оқыту;

8. операциялық қызметтің экономикалық тиімділігін басқару жүйесін қою және оның жұмыс істеу регламентін айқындайтын кәсіпорынның әдістемелер кешенін, ережелері мен стандарттарын әзірлеу, келісу және бекіту;

9. кәсіпорынның операциялық қызметінің экономикалық тиімділігін басқару жүйесі жағдайында жұмыс әдістемесін меңгеру мақсатында қызметкерлерді оқыту;

Кәсіпорынның операциялық қызметінің экономикалық тиімділігін басқару жүйесін енгізу оған жататын іс-шаралар кешенін болжайды:

- кәсіпорын стандартына сәйкес біріздендірілген деректер базасы нысанында кірістер мен шығыстарды есепке алуды ұйымдастыру;
- кешенді көп деңгейлі факторлық талдау және резервтерге талдау жүргізу;
- үлестік шығыстар нормативтерін қалыптастыру, жоспарлау және мониторингілеу;
- кәсіпорын бөлімшелері үшін жоспарларды есептеу, экономикалық негіздеу және анықтау;
- қызметтің экономикалық нәтижелері туралы есептерді жоғары буын менеджментіне және барлық құрылымдық бөлімшелердің басшыларына жеткізу;
- менеджменттің барлық деңгейлерінде операциялық қызметтің экономикалық тиімділігін арттыру стратегиясын әзірлеу;
- менеджменттің барлық деңгейлерінде операциялық қызметтің экономикалық тиімділігін арттыру бойынша мақсаттарды қою;
- барлық құрылымдық бөлімшелердің операциялық қызметінің экономикалық тиімділігін арттыру бойынша ұйымдастырушылық-техникалық іс-шараларды әзірлеу (қабылданған стратегияға және қойылған мақсаттарға толық сәйкес);
- құрылымдық бөлімшелердің басшылары және жоғары буын менеджменті деңгейінде ұйымдастыру - техникалық іс-шаралар бағдарламаларын келісу және бекіту.

Осы шаралардан басқа қызметтің тиімділігін арттыру үшін кәсіпорынның операциялық қызметінің экономикалық тиімділігін басқару жүйесінің жұмыс істеуінің штаттық тәртібін өңдеу және енгізу сияқты іс-шаралар жиі қажет. Бұл ретте, стандарттар мен жүйенің жұмыс істеу тәртібін түзету туралы барлық деңгейдегі менеджменттің ұсыныстарын зерделеу маңызды болады. Тиімділікті арттыру үшін операциялық қызметтің экономикалық тиімділігін басқару жүйесін енгізу тиімділігін бағалау жүргізіледі. Нәтижесінде, жүйенің жұмыс істеуінің штаттық тәртібін енгізу жиі талап етіледі. Кәсіпорынның операциялық қызметінің экономикалық тиімділігін басқару жүйесі кәсіпорынның және оның құрылымдық бөлімшелерінің операциялық қызметінің экономикалық тиімділігін арттыру резервтерін анықтауға мүмкіндік береді. Қоршаған ортаның инфрақұрылымы және анықталған резервтер туралы алынған ақпараттың негізінде кәсіпорынның тиімділігін арттыруды қамтамасыз ету үшін құрылымдық бөлімшелердің операциялық қызметінің экономикалық тиімділігін арттыру бағдарламаларын әзірлеу орынды.

Өндірістік кәсіпорынның тиімділігін арттыру жолдары:

- қорларды тиімді басқару (айналым кезеңін азайту үшін қоймадағы қалдықтарды оңтайландыру, бірақ тапшылық туғызбау);
- дебиторлық берешекті тиімді басқару (несие саясатын пайдалануды қоса алғанда, сатып алушылармен жасалатын шарттар арқылы, сондай-ақ факторинг жүйесін пайдалану арқылы оның мөлшерін оңтайландыру);
- кредиторлық берешекті тиімді басқару (егер мұндай шарттар қорлар мен дебиторлық берешектің қалдықтарын қаржыландыру үшін жеткізушілермен қарым-қатынаста мүмкін болса, төлемді кейінге қалдыру мүмкіндігі арқылы));
- қарыз қаражатын тиімді басқару (оларды қажеттілігіне қарай, жеткілікті мөлшерде, уақтылы және тез өтей отырып тарту);
- тиімді баға саясаты (басқа ұйымдардың ұсыныстарына бәсекеге қабілеттілік кезінде пайда нормасын қамтамасыз ету үшін);
- қызмет процестерін жетілдіру (сауда ұйымының қызметінде сатуға арналған шығыстарды, әкімшілік шығыстарды азайту үшін, сол арқылы пайда мен рентабельділікті арттыру).

Кәсіпорынның экономикалық тиімділігі жұмсалған ресурстарға әсердің қатынасын білдіреді. Экономикалық тиімділікті қызмет түрлеріне байланысты жіктеуге болады: операциялық, қаржылық, инвестициялық. Осы топтардың әрқайсысы "нәтижелердің" "шығындарға" қатынасының көрсеткіштерін есептеуді болжайды. Кәсіпорын қызметінің

экономикалық тиімділігіне әсер ететін факторлар сыртқы және ішкі болып бөлінеді. Сыртқы мыналарды қамтиды: мемлекеттік араласу; Қаржы-валюталық факторлар; экономикалық және конъюнктуралық; ғылыми-техникалық; экологиялық, форсмажорлық факторлар. Ішкі-бұл ықпалдастық және маркетингтік менеджменттің, қаржылық менеджменттің, операциялық менеджменттің, персоналды басқарудың, дағдарысқа қарсы менеджменттің, менеджмент тәуекелінің өзара іс-қимылы. Кәсіпорындардың экономикалық тиімділігін арттыру үшін қорлар мен дебиторлық берешектерді, сондай-ақ пассивтерді (кредиторлық берешек, кредиттер), баға белгілеуді қамтитын кәсіпорын активтерін қалыптастыру мен пайдалануды жетілдіру, сондай-ақ қызмет пен басқару процестерін ұйымдастыруды жетілдіру қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Яркина Н.Н., Популиди Н.Г. Методологические аспекты механизма обеспечения экономической эффективности предприятия // Символ науки. – 2016. - №3. - С.227-234.
2. Минаева О.А. Экономическая эффективность предприятия в современных условиях// Интеллект. Инновации. Инвестиции. - 2015.- № 4. - б. 41-43
3. Чучулина Е.В., Пискунова А.А. Экономическая эффективность как главный мотив успешности деятельности предприятия на мировом рынке //Вестник научных конференций. - 2017. - № 2-2 (18). - б. 117-119
4. Гурьева О.А. Экономическая эффективность: сущность, особенности и методика оценки //Экономист года 2016: сборник статей Международного научно-практического конкурса. – 2016. –б.4-13.
5. Илюшина О.С., Стуколова Ю.К. Анализ методических подходов к оценке экономической эффективности деятельности предприятия // Молодой ученый. — 2017. — №19. — б. 127-131
6. Қаржы менеджменті: теория және практика, 2016.

УДК 33:338.47(656)

ЛОГИСТИКАЛЫҚ ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖӘНЕ ДАМУЫНЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Садуахасов Кудайберген Абайевич

magistrant_kaz@bk.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Экономика және кәсіпкерлік кафедрасының магистранты,

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Ж.С.Раимбеков

Жекелеген мемлекеттердің экономикалық және әлеуметтік өмірін қазіргі заманғы қайта құру аясында, тауарлар мен қызметтерді тұтынушының мүдделері нарықта басты орын алатын жаһандық тұтыну қоғамы қалыптасуда. Мұндай нарықтағы өндірушілердің, жеткізушілердің және сатушылардың қызметіне сатып алушылардың сұраныстары мен қажеттіліктерін ең қысқа мерзімде ең қолайлы бағамен барынша қанағаттандыру талаптары қойылады. Бұған тауарлар мен қызметтерді өндіру мен тұтынудың бүкіл процесінде уақытты, қаржылық және материалдық ресурстарды тиімді пайдалануды қамтамасыз ететін жақсы құрылған логистика жағдайында ғана қол жеткізуге болады.

Қазақстанда нарықтық қатынастардың дамуы қазіргі қоғам үшін дәстүрлі өршіл қажеттіліктер жиынтығы бар тұтынушының басымдығын қалыптастыруға ықпал етті, бірақ өндірушілерге нарық талаптарын әлемдік стандарттар деңгейінде қанағаттандыруға мүмкіндік беретін барабар логистикалық инфрақұрылым құруға толық көлемде әсер етпеді [8]. Жекелеген өндірушілер мен сатушылар өздерінің логистикалық тізбектері мен кешендерін құру үшін барынша қаражат пен күш салғанына қарамастан, орталықтандырылған қазақстандық логистикалық жүйенің болмауы тауарлар мен қызметтердің заманауи тиімді нарығын қалыптастыру тұрғысынан біздің еліміздің артта қалғанын көрсетеді. Бұл жағдайлар оның